

Jiří KUBEŠ

**Fragmenty písemností z kavalírské cesty hrabat
z Clary-Aldringenu z roku 1727**

V posledních patnácti letech proběhl v České republice určitý odklon od výzkumu „objektivnějších“ a kvantifikovatelných pramenů, jakými byly pro raný novověk například berní rejstříky, matriky, pozemkové knihy nebo celá řada různorodého účetního materiálu. Tento vývoj jde ruku v ruce s politickými změnami, jež proběhly po roce 1989 a jež s sebou přinesly částečnou deziluzi, vyplývající z reflexe marxistické historiografie. Stále více historiků se proto snaží změnit úhel pohledu na dějiny a hledají pramennou základnu, která by jim tento nový obzor otevřela. Jejich cílem je analyzovat bezprostřednější a syrovější prožitky reality a docenit roli konkrétního jedince v dějinách. Jedno z možných řešení takto vymezeného problému nabízí výzkum pramenů osobní povahy, jež se v druhé polovině 20. století netěšily takové pozornosti badatelů. Spolupůsobí tu také zahraniční inspirace, neboť i zde se v poslední době celá řada vědců systematicky věnuje analýze tzv. ego-dokumentů.¹

---

¹ Je mi bližší termín ego-dokumenty v širším pojetí, tak jak to bylo nastíněno v práci Winfried SCHULZE, *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte. Vorüberlegungen für die Tagung „EGO-DOKUMENTE“*, in: TÝŽ (Hg.), *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996, s. 11-30, zde s. 20. V rakouském prostředí nabízí užší pohled Harald TERSCH, *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalter und der Frühen Neuzeit (1400-1650). Eine Darstellung in Einzelbeiträgen*, Wien – Köln – Weimar 1998, zejm. s. 3-24. Se širším pojetím termínu polemizuje v tom smyslu, že svým rozsahem velmi stěžuje systematický výzkum a že všechny takto chápané ego-dokumenty neobsahují sebereflexivní složku, která je pro něj základem přiřazení do kategorie. Proto doporučuje zúžit pole na autobiografické spisy v užším smyslu (TAMTÉŽ, s. 11-12). V českém prostředí shrnuli problematiku např. Josef HRDLÍČKA, *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003, s. 15-22 nebo Petr MAŤA, *Nejstarší české a moravské deníky (Kultura každodenního života v raném novověku a některé nové perspektivní prameny)*, FHB 18, 1997, s. 99-120.

Patří mezi ně kromě osobní korespondence a životopisů (pamětí) především osobní² a cestovní deníky.³ Tyto písemnosti nabízejí sice poměrně bezprostřední, ovšem velmi subjektivní pohled na skutečnost, která pisatele obklopovala. Specifické postavení mezi nimi zaujímají deníky, které si vedli dospívající šlechtici během svých kavalírských a studijních cest,⁴ protože nevznikaly zcela dobrovolně.

² Deníky z let 1550-1650 představil Petr MAŤA, *Nejstarší české a moravské deníky*. Osobními deníky se zabývají práce Marie KOLDINSKÁ - Petr MAŤA (edd.), *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602-1633*, Praha 1997 (jediná edice šlechtického osobního deníku z raného novověku); Alessandro CATALANO, *Kardinal Ernst Adalbert von Harrach (1598-1667) und sein Tagebuch*, Frühneuzeit-Info 12, 2001, Heft 2 s. 71-77; TÝŽ, *Italský deník kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu a bouřlivý rok 1638*, Souvislosti 13, 2002, č. 3-4, s. 29-45; Jiří SEHNAL, *Deníky Jana Jáchyma ze Žerotína, Životní styl českého šlechtice v době vrcholného baroka*, ČMM 119, 2000, s. 367-389; Václav MENTBERGER (ed.), *Z deníku Jana Josefa hraběte z Vrtby*, 21. ročenka Národopisného musea Plzeňska ze rok 1939, Plzeň 1940.

³ Také některé cestovní deníky již byly zpřístupněny nebo na ně bylo blíže upozorněno. Chronologicky vzato se jedná o práce Jaroslav PÁNEK, *Die niederländische raiss Peter Wok's von Rosenberg – eine unbekannte böhmische Reisebeschreibung Rheinlands, der Niederlande und Englands*, in: Septuaginta Paulo Spunar oblata (70+2), Praha 2000, s. 553-560; Simona BINKOVÁ – Josef POLIŠENSKÝ (edd.), *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, Praha 1989; František HRUBÝ, *Lev Vilém z Kounic, barokní kavalír*, Brno 1987; František TISCHER, *Heřman hrabě Černín z Chudenic. Obraz ze života a činnosti jeho*, Praha 1903; Martina KULÍKOVÁ, *Cesty bratří ze Šternberka a jejich cestovní deníky*, diplomová práce Katedra PVHaAS FF UK, Praha 2001; Jana HUSÁKOVÁ, *Čeští kavalíři ve Francii a jejich francouzská reflexe: Adam František ze Šternberka, Heřman Jakub Černín, bratři Šternberkové Karel Ignác, Jan Norbert, Václav Vojtěch, Jindřich Hýzrle z Chodů*, diplomová práce Katedra PVHaAS FF UK Praha, Praha 2004; Kateřina SALONOVÁ, *Kavalírská cesta šlechtice z okruhu rodiny Valdštejnů v letech 1664 až 1665 (na základě jeho cestovního deníku)*, bakalářská práce KHV FHS UPa, Pardubice 2004; Eva BÍLKOVÁ – Jana HUSÁKOVÁ – Alexandra TESAŘÍKOVÁ, *Kavalírská cesta Heřmana Jakuba Černína z Chudenic*, in: Historie 2003. Celostátní studentská vědecká konference, Pardubice 4. - 5. prosince 2003, Pardubice 2004, s. 89-118; Alessandro CATALANO (ed.), *Heřman Jakub Černín: Deník z cesty po Itálii* (přeložila Eva Krátká), Souvislosti 13, 2002, č. 3-4, s. 113-123; Jiří KUBEŠ (ed.), *Kryštof Václav z Nostic, Deník z cesty do Nizozemí v roce 1705*, Praha 2004; TÝŽ, *Diplomaticko-úřední cesta generálního válečného komisaře Leopolda Antonína Josefa hraběte Šlika z Pasounu a Holiče (1663-1723) po středoněmeckých dvorech v roce 1706*, VSH 11, 2002, s. 41-84; Grete KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg des Hauses Kaunitz. Studien zur Herkunft und Bildung des Staatskanzlers Wenzel Anton*, Göttingen 1975, s. 227-253; Vít VLNAS, *Emanuel Arnošt Valdštejn, barokní prelát v epoše rozumu*, FHB 15, 1991, s. 343-379.

⁴ Základní literaturou k problematice kavalírských cest jsou Matthis LEIBETSEDER, *Die Kavalierstour. Adlige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert*, Köln 2004; Antje STANNEK, *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise des 17. Jahrhunderts*, Frankfurt – New York 2001 a objemný sborník Rainer BABEL – Werner PARAVICINI (Hg.), *Grand Tour. Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert*, Ostfildern 2005. V českém prostředí pak nabízí základní shrnutí Zdeněk HOJDA, *„Kavalírské cesty“ v 17. století a zájem české šlechty o Itálii*, in: Itálie, Čechy a střední Evropa, Praha 1986, s. 216-239; Martin HOLÝ, *Výchova a vzdělání české a moravské šlechty v 16. a v první třetině 17. století*, FHB 21, 2005, zejm. s. 178-203 a pro pozdější dobu Ivo CERMÁN, *Bildungsziele – Reiseziele. Die Kavalierstour im 18. Jahrhundert*, in: Martin SCHEUTZ – Wolfgang SCHMALE – Dana ŠTEFANOVÁ (Hg.), *Orte des Wissens*, Wien 2004, s. 49-78.

Jejich vedení bylo jedním ze základních požadavků, jež na mladé šlechtice kladli jejich otcové nebo poručníci. Jednalo se o jednu z technik, kterou se odpovědné osoby snažily disciplinovat své svěřence během jejich dlouhé nepřítomnosti v domácím prostředí a udržet si přehled o jejich konání.⁵

První z takových deníků se objevily po polovině 16. století a z následujících dvou století se zachovaly minimálně dvě desítky těchto pramenů.⁶ Zatímco o denících z vrcholné fáze rozvoje kavalírských cest v 17. století existuje poměrně hodně prací, z první poloviny 18. století je k dispozici pouze velmi omezené množství informací.⁷ Cílem této drobné práce je proto představit zejména neznámý fragment cestovní zprávy, která musela vzniknout na základě nedochovaného deníku vedeného během *Länderreise*, na níž se vydali bratři František Václav a Jan Antonín z Clary-Aldringenu v roce 1727. Na závěr se pokusím srovnat jejich putování se stavem kavalírského cestování v předchozím i pozdějším období, protože právě dvacátá léta 18. století se podle posledních výzkumů jeví být zlomem ve vývoji šlechtického vzdělávání.⁸

Rod Clary-Aldringenů vznikl spojením dvou v Čechách nově usazených šlechtických rodů v roce 1666. Svobodní pánové z Aldringenu v té době vymřeli po meči (1664).⁹ Jejich poslední příslušnice Anna Marie († 1665) si již dříve vzala za muže Jeronýma Claryho (1610-1671), úspěšného vojáka italského původu bojujícího stejně jako jeho otec v císařské armádě. Jeroným pomalu postupoval ve vojenských funkcích, stal se plukovníkem a v roce 1668 nakonec i generálem. Již dva roky před tím však potvrdil svůj společenský vzestup. Stejně jako celá řada dalších „vojáků štěstěny“, kterými byli například příslušníci rodů Bredů, Enkenvoirtů,

---

⁵ Srov. Jill BEPLER, *Travelling and posterity: the archive, the library and the cabinet*, R. BABEL – W. PARAVICINI (Hg.), *Grand Tour*, s. 191-193.

⁶ Srov. práce citované poznámce 3 (deníky Petra Voka z Rožmberka, Lva Viléma z Kounic, bratři Šternberků, deník připisovaný Františku Adamovi z Valdštejna, deníky Heřmana Jakuba Černína, deníkové dopisy Václava Antonína z Kounic nebo deníky Emanuela Arnošta z Valdštejna). Z dosud neprozkoumaných cestovních deníků mladých kavalírů lze upozornit také na deníky Ernsta Eberharda Metternicha z let 1709-1715 (NA Praha, RA Metternichů, Francisco-Georgicum, Varia, č. 2914-2917) nebo Ernsta Augusta Metternicha z let 1712-1716 a 1718-1719 (TAMTÉŽ, č. 2918-2919).

⁷ Srov. SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93. Blíže bylo upozorněno pouze na sedm fiktivních deníkových dopisů Václava Antonína z Kounic z roku 1732 (G. KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg*, s. 227-242). Rozsáhlé deníky Emanuela Arnošta z Valdštejna z třicátých a čtyřicátých let 18. století není možné zařadit k deníkům z kavalírských cest, protože tento muž zasvětil život duchovní kariéře. Několik let studoval na Collegiu Germanicu v Římě, vedl si o tom pravidelně zápisky a po skončení studia se poměrně rychle vrátil do Čech (V. VLNAS, *Emanuel Arnošt Valdštejn*).

⁸ Srov. naposledy I. CERMAN, *Bildungsziele*, zejm. pokus o typologii na s. 76-78.

⁹ Rodina byla poměrně rozvětvená a v Čechách se usadila díky úspěšné kariéře polního maršála Jana Aldringena (1588-1634). Tento muž měl ještě sestru Annu Marii († 1665) a bratry Pavla, tripolského biskupa († 1644), a Jana Marka, sekovského biskupa (1592-1664). Srov. Helena SMÍŠKOVÁ, *Rodinný archiv Clary-Aldringenů, Teplice*, Archivní časopis 55, 2005, s. 122.

Lamboyů, Lesliů, Marradasů, Morzinů nebo Šporků,¹⁰ dosáhl povýšení rodu do hraběcího stavu. Navíc mu bylo uděleno povolení rozšířit svůj přídomek na Clary-Aldringen, s čímž souviselo i rozšíření erbů.¹¹

Přežil jej jediný syn Jan Marek Jiří hrabě z Clary-Aldringenu (1638-1700), který ve svých rukou spojil aldringenovské i claryovské statky. Nacházely se mezi nimi zejména panství Teplice (od 1634) s hlavním venkovským sídlem a velkou židovskou komunitou,¹² Benešov nad Ploučnicí (sloučeno 1676) a několik menších statků v severních Čechách.¹³ Hrabě nedosáhl žádné závratné úřední kariéry. Byl přisedicím komorního i dvorského soudu v Čechách a dvorské komory v Horním Rakousku. Prosadil se zejména jako vyslanec v Sasku, kde strávil celkem šest let.¹⁴ Na svých statcích je vzpomínán jako úspěšný hospodář, který podporoval rozvoj

¹⁰ K závratným vojenským kariérám v 17. století blíže Petr MAŤA, *Svět české aristokracie, 1500-1700*, Praha 2004, s. 440-464; Robert J. W. EVANS, *The Making of the Habsburg Monarchy 1550-1700. An Interpretation*, Oxford 1979, s. 202-203 a Georg SCHMIDT, *Voraussetzungen oder Legitimation? Kriegsdienst und Adel im Dreißigjährigen Krieg*, in: Otto-Gerhard OEXLE – Werner PARAVICINI (Hg.), *Nobilitas. Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa*, Göttingen 1997, s. 431-451, o Janu Aldringenovi s. 443.

¹¹ Srov. genealogické přehledy v Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*, Bd. 6, Halle – Leipzig 1733, sl. 233-235; *Ottův slovník naučný* (dále OSN) 5, Praha 1892, s. 436-438; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, 14, Praha 1936, s. 150-153 a rodokmeny v Ferdinand MADĚRA, *Heraldické památky regionu Teplice*, Teplice 2001, s. 31-33, 86. Jindy podrobný Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich...*, Bd. 2, Wien 1857 genealogický rozrod rodu neobsahuje a mnoho informací nepřináší ani Ernst Heinrich KNESCHKE und koll., *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon*, 1, Leipzig 1929, s. 283-285.

¹² Teplice se staly také centrem v roce 1749 vytvořeného clary-aldringenského fideikomisu. K teplickému zámku přehledně Pavel VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 1999, s. 473-475 a Přemysl PEER, *Stručný přehled stavebního vývoje zámku v Teplicích*, ČSPS 59, 1951, s. 249-252. K jeho renesanční podobě Olga BEDNÁŘOVÁ, *Teplický zámek ve světle konfiskačního inventáře z roku 1634*, Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích 23, 2000, s. 105-137; Michaela NEUDERTOVÁ, "Item ve velkém fraucimře před lusthausem se nachází..." (*Příspěvek ke studiu inventářů pozdně renesančních rezidencí v severozápadních Čechách*), OH 7, 1999, s. 163-199. Pro pozdější dobu srov. inventáře zámku Teplice a dalších rodových sídel v NA Praha, Fideikomisní spisy, sign. VII E 30 (F 50/98), kart. 1037-1038 (léta 1619, 1700, 1702, 1751 a 1752). K židovské obci blíže Květoslava KOCOURKOVÁ, *Židovská komunita v poddanském městě (z dějin města Teplic)*, in: Marie MACKOVÁ (ed.), *Poddanská města v systému patrimoniální správy*, Ústí nad Orlicí 1996, s. 114-119.

¹³ Jednalo se například o Lenešice u Loun (do 1789), krátkodobě též Bynovec u Ústí nad Labem, Želechovice u Lovosic, Dobříčany u Žatce a Hospozín u Velvar. Srov. A. SEDLÁČEK, *Hrady*, 14, s. 150-153, 284, 362; ke komplikovaným vztahům v Benešově nad Ploučnicí blíže Lenka BOBKOVÁ, *Rezidenční představy rytířů ze Salhausenu v severozápadních Čechách*, OH 7, 1999, s. 251-273, zejm. s. 265-266.

¹⁴ Působil zde v období březen 1686 až duben 1689 a únor 1690 až květen 1693. Srov. OSN 5, Praha 1892, s. 437; Ludwig BITTNER – Lothar GROß, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648)*, I. Band (1648-1715), Berlin 1936, s. 163 a jeho zprávy zasílané Ferdinandovi z Ditrichštejna v MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 717, sign. 318/a, kart. 235 (více jak 600 fol.).

teplických lázní (v roce 1673 zde ustanovil prvního lázeňského lékaře). Je znám též tím, že nechal po roce 1682 vystavět palác na Valdštejnském náměstí v Praze a že zásadním způsobem rozšířil a uspořádal rodovou knihovnu a nechal vyhotovit její první katalog (1676-1677).¹⁵

Obr. 1: Vrcholně barokní letohrádek v teplické zámecké zahradě (údajně z roku 1732).

Převzato z Stanislav BURACHOVIČ – Stanislav WIESER, *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2001, s. 333.

Z prvních dvou manželství měl sice Jan Marek Jiří několik synů, ale jen František Karel (1675-1751), který působil za vlády Karla VI. jako nejvyšší lovcí Království českého, zdědil většinu otcova majetku. V roce 1710 přikoupil panství Krupku a později založil u teplického zámku rozsáhlou barokní zahradu a nechal v ní postavit letohrádek, jemuž se později začalo říkat Zahradní a plesový dům (1732). Ve mstišovské oboře, jež ležela severozápadně od Teplic, zbudoval již na počátku 18. století také jednopatrový lovecký pavilón Tuppelburg. Tento muž, který podstatným způsobem přispěl k rozkvětu Teplicka, se též postaral o pokračování rodu, jenž dosud trvá. Z jeho manželství s Marií Terezií hraběnkou z Küniglu vzešlo minimálně šest dětí včetně Jana Antonína a zejména Františka Václava z Clary-Aldringenu (1706-1788), který byl roku 1767 povýšen do knížecího stavu. Jeho syn kníže Jan Nepomuk se pak po velkém požáru města v roce 1793 zásadním způsobem postaral o rozkvět lázeňství ve své hlavní venkovské rezidenci

¹⁵ Podle katalogu z let 1676-1677 měla knihovna 809 titulů. Do roku 1739 se rozrostla na celkem 1171 svazků. Obsahovala řadu přírodovědných knih, jež pořídil právě Jan Jiří Marek v šedesátých a sedmdesátých letech 17. století. Srov. Jana MICHLOVÁ, *Počátky zámecké knihovny Clary-Aldringenu v Teplicích*, Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích 21, 1997, s. 99-106.

v Teplicích. Na přelomu 18. a 19. století vtiskl on a jeho rodina tomuto sídlu klasicistní podobu, která se dodnes zachovala.¹⁶

Obr. 2: Zámecké náměstí v Teplicích se zámek, zámeckým kostelem Povýšení sv. Kříže a barokním sloupem Nejsvětější Trojice z dílny M. B. Brauna (první polovina 19. století).
Převzato z KOL., *Teplice. Nejstarší lázně v ČSSR*, Teplice 1962, s. 32.

Ve fondu Rodinný archiv Clary-Aldringenů (Teplice) se z barokního období¹⁷ dochovalo pouze několik fragmentů písemností z kavalírské cesty, kterou podnikli v roce 1727 bratři František Václav a Jan Antonín. Oba tito urození mladíci už za sebou měli studium na Právnické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze,

¹⁶ K genealogickému rozrodu srov. *OSN 5*, Praha 1892, s. 437-438; k rozvoji města v době okolo roku 1800 Stanislav BURACHOVIČ – Stanislav WIESER, *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2001, s. 328-335 a Milada LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ, *Teplice v době klasicismu*, Teplice 1983.

¹⁷ Tento fond bohužel obsahuje prameny ve větší míře až z druhé poloviny 18. století a následující doby. Srov. H. SMÍŠKOVÁ, *Rodinný archiv*; TÁŽ, *Šlechtické rodinné archivy jako historický pramen (Rodinné archivy uložené v pobočce SOA v Děčíně)*, in: *Porta Bohemica. Sborník historických prací 1*, SOA Litoměřice 2001, s. 110-111 a Ottokar WEBER, *Bericht über die Bestände des Fürst Claryschen Familienarchivs in Teplitz*, in: *Archivalien zur neueren Geschichte Österreichs I*, Wien 1913, s. 157-172.

kam se zapsali v roce 1722, respektive 1723.¹⁸ O způsobu zakončení této výuky však není nic bližšího známo. Rozhodně neprošli učenou disputací jako například jejich současníci bratři Chotkové, spíše se zdá, že patřili mezi ty, co studo vali jen „*pro decorum*“. Spolu s nimi navštěvovali kurzy kromě Chotků také mladí členové rodu Kinských, Pachtů, František Michal z Martinic, Josef Vilibald ze Schaffgot-sche či Jan Karel z Valdštejna.¹⁹

Obr. 3: Lovecký pavilón Tuppelburg ve mstišovské oboře severozápadně od Teplic. Nechal jej postavit někdy v letech 1702-1703 František Karel z Clary-Aldringenu (pohled z třetiny 19. století). Převzato z Milada LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ, *Teplice v době klasicismu*, Teplice 1983, s. 25.

V případě fragmentů z clary-aldringenského rodinného archivu jde především o dva úryvky cestovní zprávy, kterou zřejmě František Václav z Clary-Aldringenu sestavil po svém návratu z cesty na základě dnes již neexistujících deníkových poznámek. K tomuto závěru mne přivedla slova z druhého fragmentu, kde při popisu pobytu v Bruselu stojí: „...*wür haben loschirt a l'Imperatrice, welches*

¹⁸ Archiv Univerzity Karlovy, M 12, Matricula renovata continues nomina ... ab Anno 1638 usque ad 1762. Jan Antonín se zapsal v roce 1722 a František Václav spolu s dalším bratrem Kašparem Františkem začali studovat o rok později. V matrikách byl jeden každý z nich označován jako „*Bohemus Teplicensis*“. Za odkaz na tento zdroj velmi děkuji kolegovi Mgr. Ivo Cermanovi.

¹⁹ Celkově se ve dvacátých letech 18. století zapisovalo na Právnickou fakultu mezi 70-110 studenty ročně a členové vyšší šlechty tvořili jen malou část z nich. Srov. TAMTÉŽ a Archiv Univerzity Karlovy, M 8, Actus Facultatis Juridicae... ab 1712. K Chotkům Ivo CERMAN, *Vzdělání a socializace kancléře Rudolfa Chotka*, ČČH 101, 2003, s. 826-827.

*daß peste wirtzhausß in der gantzen statt ist und zwar auf meiner gantzen rayß noch bistado...*²⁰ Z citované věty jasně vyplývá, že pisatel hodnotil kvalitu ubytování zpětně za celou cestu. Většinou používá první osobu množného čísla, která odkazuje na to, že cestoval ve skupině se svým bratrem, a jen občas probleskne textem prvního osoba jednotného čísla. Navíc oba fragmenty neobsahují průběžné datace. Pouze na samém počátku autor oznamuje, že vyrazili na cestu 28. února 1727. Posléze časové údaje až na obecné označení, jako jsou „svátky“ („*fejerdäge*“), zcela mizí.²¹

První německy psaný fragment nese originální číslování a má rozsah pouhé dvě strany (1-2). Popisuje samý počátek kavalírské cesty dvacetiletého Františka Václava a jeho bratra Jana Antonína, které doprovázeli hofmistr lotrinského původu Karl Heinrich d'Hauteville a služebník František Jáchym.²² Skupina putovala nejprve do západní Evropy. Vyjela z Prahy a cestovala přes Amberg, Norimberk, Erlangen, Pommersfelden a Bamberg do Würzburgu, kde končí text první zachované části. Clary-Aldringenové zvolili poměrně obvyklou cestu do Porýní vedoucí podél řeky Mohanu a posléze údolím Rýnu. Hlavními tranzitními body na ní byla města Norimberk, Würzburg a Frankfurt nad Mohanem a po této trase pravidelně projížděli i ostatní kavalíři.²³ Stejně jako oni si mladíci prohlédli například norim-

²⁰ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93, s. A.

²¹ TAMTÉŽ. Totožnost pisatele není možné z textu identifikovat. Důsledně užívá první osoby množného čísla a odkazuje tak na více osob ve své cestovní skupině. Teprve z matričního záznamu univerzity v Leidenu je možné zjistit, o které konkrétní členy rodu se jednalo. V žádných jiných materiálech nejsou jejich jména uvedena. Srov. Wilhelm du RIEU (Hg.), *Album studiosorum Academiae Lugduno-Batavae, Bd. 1, 1575-1875*, Den Haag 1875, s. 910. Za poskytnutí této informace opět velice děkuji kolegovi Mgr. Ivo Cermanovi.

²² TAMTÉŽ.

²³ Srovnávám jejich cestu například s *grand tour* bratří Jana Christiana a Jana Seifrieda Eggenberků, kteří projížděli Římskoněmeckou říší v létě 1660 z jihovýchodu na severozápad po trase Štýrský Hradec, Saleburk, Mnichov, Augšpurk, Norimberk, Würzburg, Frankfurt nad Mohanem, Mohuč, Kolín nad Rýnem a Lovaň (cesta trvala od 2. 6. do 15. 7. 1660, srov. účet v MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2875, kart. 645). Podobně šlechtic z okruhu rodiny Valdštejnů cestoval o čtyři roky později stejně jako Clary-Aldringenové z Prahy přes Sulzbach, Norimberk, Würzburg, Frankfurt nad Mohanem, Mohuč, Kolín nad Rýnem do Nizozemí (22. 5. až 14. 6. 1664, srov. SOA Praha, RA Valdštejnů, Rukopisy, inv. č. 273/1 a K. SALONOVÁ, *Kavalírská cesta*, s. 28-34). Také František Leopold a Karel Jakub Buquoyové putovali na konci roku 1726 z Prahy přes Norimberk a zajeli si jako Clary-Aldringenové do Bambergu. Dále pokračovali přes Würzburg do falckého Mannheimu, nasedli na loď a přes Mohuč a Kolín nad Rýnem směřovali do Nizozemí (účet z cesty v SOA Třeboň, RA Buquoyů, inv. č. 589, kart. 95). Půl roku po Clary-Aldringenech cestovali přes Cheb, Bamberg, Schweitzingen a Koblenz na univerzitu do Leidenu Jan Karel a Rudolf Chotkové z Vojnina (I. CERMAN, *Vzdělání*, s. 829).

berskou městskou zbrojnicí: „...ist aldorten ein schönes zeichhaus zu sehen...“.²⁴ Zastavili se i v biskupském Würzburgu.²⁵

Z dosud obvyklého programu známých kavalířských cest vybočuje naopak zajižďka do Erlangenu, Pommersfeldenu a Bambergu motivovaná zřejmě vzrůstem důležitosti všech těchto rezidencí na počátku 18. století a blízkými vazbami jejich majitelů na císařský dvůr. Od roku 1700 si začal budovat Nové Město v Erlangenu jako svou rezidenci (Christian-Erlang) markrabě Christian Ernst Braniborsko-Bayreuthský († 1712). Tento panovník povolil, aby se zde usadila část z Francie vyhnaných hugenotů. Navíc se zde od roku 1707 nacházela těmito náboženskými uprchlíky ovlivněná rytířská akademie, která přitahovala řadu šlechticů.²⁶

Nedaleko odsud si pak Clary-Aldringenové prohlédli schönbornský zámek v Pommersfeldenu. V letech 1711 až 1719 jej nechal vystavět mohučský kurfiřt Lothar Franz ze Schönbornu (1665-1729) a učinil jej zároveň centrem dolnofrankské části rodinného fideikomisu.²⁷ Pisateli textu se nákladně zbudovaný zámek velmi líbil. Zapsal si o něm, že „...ein recht schönes schloß ist und magnifiqu eingerichtet...“.²⁸

Netypická byla pro předchozí kavalířské cesty také návštěva biskupské rezidence v Bambergu, kde v té době seděl na biskupském stolci mohučský kurfiřt Lothar Franz ze Schönbornu. Jeho koadjuktorem byl od roku 1710 jeho synovec a říšský vicekancléř Friedrich Karl ze Schönbornu, který patřil k nejmocnějším mužům habsburského dvora ve Vídni a znal z vlastní zkušenosti celou řadu šlechticů

---

²⁴ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93, s. 1. Mladí Eggenberkové platili za prohlídku norimberského arzenálu v roce 1660 šest zlatých. Srov. MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 2875, kart. 645, zápis k 25. 6. 1660.

²⁵ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93, s. 2. Würzburským biskupem byl v letech 1724-1729 Christoph Franz z Huttenu. Srov. Erwin GATZ – Stephan M. JANKER, *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648 bis 1803. Ein biographisches Lexikon*, Berlin 1990, s. 632.

²⁶ Město patřilo v letech 1541-1791 bayreuthským markrabím. Christian Ernst zde na konci 17. století začal stavět moderní Nové Město jako svou rezidenci. V pravidelně vystavěném městě založil v roce 1707 vzdělaný šlechtic Christoph Adam Gross z Trockau rytířskou akademii, která poskytovala vzdělání šlechticům i šlechticnám a proměnila se v roce 1743 v Friedricho-Alexandrovu univerzitu. Staré Město v roce 1706 sice vyhořelo, ale záhy bylo opraveno. Clary-Aldringenové se stali svědky jeho velkého barokního rozvoje. Srov. J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon*, Band 8, Halle – Leipzig 1734, sl. 1683; OSN 8, Praha 1894, s. 718 a Egon Johannes GREIPL, *Macht und Pracht. Die Geschichte der Residenzen in Franken, Schwaben und Altbayern*, Regensburg 1991, s. 91-97.

²⁷ K Pommersfeldenu vybírám z celé řady literatury E. J. GREIPL, *Macht und Pracht*, s. 100-105; Erich HUBALA, *Die Grafen von Schönborn als Bauherren*, in: Hermann MAUÉ – Sonja BRINK (Hg.), *Die Grafen von Schönborn. Kirchenfürsten, Sammler, Mäzene (Ausstellungskatalog)*, Nürnberg 1989, s. 24-52 nebo Walter Jürgen HOFMANN, *Schloß Pommersfelden. Geschichte seiner Entstehung*, Nürnberg 1968.

²⁸ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93, s. 2.

z českých zemí.²⁹ Clary-Aldringenové zde velmi oceňovali nejen prohlídku kostelního pokladu, ale též přízeň, kterou jim kurfiřt projevoval: „...und haben Wür sich Wohl aldorden divertiret, auch große gnaden Von Curfürsten empfangen...“.³⁰

Druhý německy psaný fragment je nejrozsáhlejší a obsahuje celkem šest stran, které jsou nadepsány písmeny A-F. Na nich autor textu popisuje cestu obou Nizozemím,³¹ jež vedla po Velikonocích roku 1727 z Bruselu přes Antverpy a Rotterdam na univerzitu do Leidenu, kde se zdrželi minimálně dva měsíce, než ukončili krátký intenzivní studijní kurz. Během této doby absolvovali lodí dvě výjízdky do Haagu, navštívili také Haarlem, Amsterdam a Utrecht. Po ukončení studia se Clary-Aldringenové vrátili zpátky do Bruselu.³²

V první polovině 18. století lákalo Nizozemí šlechtice z habsburské monarchie stále častěji svou vyspělou ekonomikou a společnostmi, které obchodovaly se zámořím a měly své sklady především v Amsterdamu. Jednalo se především o Spojenou východoindickou společnost (Verenigde Oost-Indische Compagnie, VOC) a Západooindickou společnost (West-Indische Compagnie, WIC).³³ Úroveň tamějšího obchodu oceňoval například milánský guvernér Jeroným Colloredo, který se v instrukci pro svého syna Rudolfa Josefa v roce 1725 vyjádřil: „...wie dan auch gahr nutzlich seyn wierd, sach von commercien und handlung der kauffleithe sich zu informieren, welches an besten in holland beschehen kan...“.³⁴

²⁹ Bamberkým biskupem byl v letech 1694-1729 Franz Lothar ze Schönbornu. Srov. E. GATZ – S. M. JANKER, *Die Bischöfe*, s. 435-438 (medailon Friedricha Karla ze Schönbornu), 444-446 (medailon Lothara Franze ze Schönbornu), 593. K blízkým vztahům Schönbornů s vídeňskými kruhy Alfred SCHRÖCKER, *Ein Schönborn im Reich. Studien zur Reichspolitik des Fürstbischofs Lothar Franz von Schönborn (1655-1729)*, Wiesbaden 1978, s. 78-82. K rezidenci v Bambergu blíže E. J. GREIPL, *Macht und Pracht*, s. 35-47.

³⁰ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93, s. 2. Mohušský kurfiřt zde osobně přijal o půl roku později také mladé Chotky. Srov. I. CERMAN, *Vzdělání*, s. 829.

³¹ K roli Nizozemí v rámci kavalírských cest blíže A. STANNEK, *Telemachs Brüder*, s. 80-82. Popis cesty Nizozemím je pro šlechtické prostředí českých zemí dosud znám v případech Adama Františka z Valdštejna (1652, Vladimír VOLDÁN, *Cesta hofmistra Morgentallera jižní a západní Evropou*, in: Brno v minulosti a dnes, Brno 1970, s. 112), bratří Šternberků (1663, S. BINKOVÁ – J. POLIŠENSKÝ (edd.), *Česká touha*, s. 294-301; M. KULÍKOVÁ, *Cesty*), neznámého kavalíra z okruhu rodiny Valdštejnů (1664, K. SALONOVÁ, *Kavalírská cesta*, s. 34-41), bratří Chotků (I. CERMAN, *Vzdělání*, s. 828-835) nebo Václava Antonína z Kounic (1732, G. KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg*, s. 227-242).

³² O příjezdových cestách do Nizozemí a praktických problémech s nimi spjatých blíže Anja CHALES de BEAULIEU, *Deutsche Reisende in den Niederlanden. Das Bild eines Nachbarn zwischen 1648 und 1795*, Frankfurt am Main u. a. 2000, s. 69-74.

³³ K oběma obchodním společnostem a jejich vývoji v 17. a 18. století srov. Horst LADEMACHER, *Die Niederlande. Politische Kultur zwischen Individualität und Anpassung*, Berlin 1993, s. 284-312.

³⁴ Instrukce z 20. 8. 1725 je uložena v SOA Zámorsk, RA Colloredo-Mannsfeldů, neinventarizováno, provizorně kart. 31, citované místo na fol. 110^v.

Obr. 4: Mapa Spojených nizozemských provincií k roku 1648. Tmavě jsou vyznačena tzv. území generality. Převzato z práce Horst LADEMACHER, *Die Niederlande. Politische Kultur zwischen Individualität und Anpassung*, Berlin 1993, s. 183.

Hlavním cílem cesty do Spojených provincií ale byl pobyt na nejproslulejší nizozemské univerzitě v Leidenu. Byla založena Vilémem Oranžským v průběhu boje za nezávislost na Španělsku (1575) jako vůbec první samostatná nizozemská vysoká škola. Záhy získala především mezi německými protestantskými studenty pověst. V letech 1625-1650 se na univerzitu v Leidenu zapisovalo průměrně 450 studentů ročně a 27 % z nich tvořili lidé pocházející z Římskoněmecké říše. Již

v roce 1649 psal o Leidenu pochvalně Johann Sigmund z Hardeggu, „*daß Leyden eine von den fürnehmsten universiteten in Teutschlandt sey, da so viel gelehrte leuth ... leben, alle disciplinen floriren...*“.³⁵ v druhé polovině 17. století zde byla vybudována stolice říšského veřejného práva, kterou formovali především učitelé césaristicky zaměřeného státního práva, které se v habsburské monarchii nepěstovalo. Tím se stala univerzita přitažlivou i pro urozené katolíky; šlechta z habsburské monarchie sem ale zavítala až krátce po skončení válek o španělské dědictví. Největší zájem o zdejší vysokou školu projevovala ve dvacátých a třicátých letech 18. století.³⁶

Také Clary-Aldringenové, kteří byli zapsáni do leidenské matriky spolu s hofmistrem a jedním služebníkem dne 21. března 1727, měli zájem o veřejné právo: „...*Wür seynd hin umb daß [jus] publicum zu hören bey dem herrn Vidriariam, Welches ein hibscher und gelerter mann ist...*“.³⁷ Učitel byl hrabatům vybrán po zralé úvaze a s ohledem na prestiž rodu. Johann Jakob Vitriarius (1679-1745) patřil mezi ty profesory veřejného práva, které v této době vyhledávala řada říšské šlechty. Ve výuce navazoval na spisy svého otce Philippa Reinharda Vitriaria, jenž prosazoval monarchistické a centralistické myšlenky. Oba platili za velké znalce říšského práva. Johann Jakob působil v Leidenu od roku 1719 až do své smrti, vydal tu řadu drobnějších prací a vyučoval mnoho v budoucnu významných hodnostářů tereziánského Rakouska. Jednalo se například o pozdějšího nejvyššího hofmistra Johanna Josefa z Khevenhüllera (1725), pozdějšího nejvyššího českého kancléře Filipa Josefa Kinského (1720), pozdějšího knížete a říšského místokancléře Rudolfa Josefa Colloreda (1725) nebo o bratry Jana Karla a Rudolfa Chotky z Vojnína (1727-1728).³⁸ Podle Clary-Aldringenů bydlel Vitriarius v Široké ulici,

³⁵ Citováno podle Gernot HEIß, *Integration in die höfische Gesellschaft als Bildungsziel: zur Kavaliertour des Grafen Johann Sigmund von Hardegg 1646/1650*, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 48-49, 1982-1983, s. 109.

³⁶ Další nizozemské univerzity již šlechtice ze střední Evropy tolik nepřitahovaly. Jednalo se o Franeker (1585), Groningen (1614), Utrecht (1636), Harderwijk (1648) a konečně Nijmegen (1656). Srov. A. CHALES de BEAULIEU, *Deutsche Reisende*, s. 167-178; A. STANNEK, *Telemachs Brüder*, s. 82; H. LADERMACHER, *Die Niederlande*, s. 312-326 a podrobně Heinz SCHNEPPEN, *Niederländische Universitäten und deutsches Geistesleben. Von der Gründung der Universität Leiden bis ins späte 18. Jahrhundert*, Münster 1960, s. 16-17, 31-32, 48-49, ke škole veřejného práva s. 68-73, 98-102.

³⁷ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93, s. B. K matričnímu zápisu srov. W. du RIEU (Hg.), *Album*, s. 910.

³⁸ Vitriarius se do Leidenu dostal přes univerzity v Heidelbergu a Utrechtu a přijal místo po svém zesnulém otci Philippu Reinhardovi. Je doloženo, že si též dopisoval s otci šlechtických studentů, které vyučoval, doporučoval jim literaturu a pomáhal je uvést do společnosti. Srov. J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon*, Band 49, Leipzig – Halle 1746, sl. 113; H. SCHNEPPEN, *Niederländische Universitäten*, s. 54-55; G. KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg*, s. 171-172, 236; I. CERMAN, *Vzdělání*, s. 828-835; TÝŽ, *Zrození osvícenského kavalíra. (Vzdělání a cestování Jana Karla z Dietrichsteina)*, ČNM-A 173, 2004, č. 3-4, s. 165-167; M. LEIBETSEDER, *Die Kavaliertour*, s. 110-112 (pobyt bavorského šlechtice Maxe Emanuela z Törring-Jettenbachu v Leidenu v letech 1735-1736). Studium leidenských práv v případě

kde se ubytovali i oni a nechali se od známého učence vyučovat soukromě. Každé dopoledne a odpoledne absolvovali jednu hodinu a krátký, ovšem intenzivní kurz veřejného práva zvládli tímto způsobem za sedm týdnů.³⁹

Samotný Leiden považoval pisatel textu za „eine Von den hibschesten städen in holand“, ovšem zároveň konstatoval, že ve městě toho není moc k vidění.⁴⁰ Kavalíři obdivovali jako téměř všude vysoké domy z cihel nebo radnici. Navštívili ovšem také „eine anadomie“, tj. univerzitní anatomický kabinet s mnoha vystavenými preparáty, které se jim příliš nelíbily. Prohlédli si i místní vynikající botanic-kou zahradu, ale nevěnovali jí žádný detailní popis. O to více je zaujalo okolí města plné zeleně a kanálů.⁴¹

Na jedné své vyjížďce z Leidenu po provincii Holland navštívili Clary-Aldringenové nizozemské obchodní a bankovní centrum Amsterdam. Pro jeho velikost a lidnatost se domnívali, že byl hlavním městem Spojených provincií.⁴² Tradičně protioranžský Amsterdam vytěžil z úpadku Antverp a nizozemské blokády ústí řeky Šeldy na konci 16. století a vyrostl v jeden z největších přístavů v západní Evropě. Pro velké množství kanálů se mu též přezdívalo Benátky severu. Hrabata zde měla téměř shodný program jako ostatní šlechtici,⁴³ a proto stejně jako oni obdivovala zejména velkou radnici vybudovanou na téměř 14 000 dřevěných pilířích: „Welches grausam groß ist und kein anders fundamend hat, als auf holtz...“.⁴⁴

Rudolfa Colloreda dokládá instrukce jeho otce Jeronýma z 20. 8. 1725 uložená v SOA Zámorsk, RA Colloredo-Mannsfeldů, neinventarizováno, provizorně kart. 31, fol. 110-113: „Weillen ich resoluiert daß du nacher leiden gehen sollest, alß verhoffe, daß du die zeit, da du aldorten zu verbleiben haben wierst, in dem Jure Publico fleißig anwerden, damit der verlangte profit erfolge und d[afß] dar durch die zeit und anwerdende unkosten nicht vergeblich waren.“

³⁹ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93, s. B. Zdá se, že jeho program se příliš nelišil od studijního programu, který je znám z přelomu let 1727-1728 pro bratry Chotky. Jejich kurz byl ale delší (říjen 1727-květen 1728). I. CERMAN, *Vzdělání*, s. 830.

⁴⁰ Podobně si Rudolf Chotek na počátku roku 1728 stěžoval svému otci, že v Leidenu není kam jít a nelze se věnovat ničemu jinému než studiu. TAMTÉŽ, s. 832.

⁴¹ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93, s. B. K městu v první půli 18. století blíže J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon*, Band 16, Halle - Leipzig 1737, sl. 1576-1578. K anatomickému kabinetu a botanické zahradě, jak je viděli soudobí cestovatelé, blíže A. CHALES de BEAULIEU, *Deutsche Reisende*, s. 174-175; K. SALONOVÁ, *Kavalířská cesta*, s. 37; S. BINKOVÁ – J. POLIŠENSKÝ (edd.), *Česká touha*, s. 298-299; G. KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg*, s. 236.

⁴² Před vypuknutím francouzské revoluce se odhadovalo, že v Amsterdamu stojí asi 30 000 domů a žije zde asi 350 000 obyvatel. Srov. A. CHALES de BEAULIEU, *Deutsche Reisende*, s. 77 a J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon*, Band 1, Halle - Leipzig 1732, sl. 1810-1812.

⁴³ Srov. například průběh cesty po Nizozemí (1692-1694) v případě pozdějšího lantkraběte Fridricha I. Hesensko-Kasselského. K tomu Eva BENDER, *Die Bildungs- und Kavaliersreise des Landgrafen Friedrich I. von Hessen-Kassel*, Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte 48, 1998, s. 83-103, zde s. 89 nn.

⁴⁴ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93, s. E; k radnici A. CHALES de BEAULIEU, *Deutsche Reisende*, s. 78-79; K. SALONOVÁ, *Kavalířská cesta*, s. 35-36.

Z věže radnice mohli František Václav a Jan Antonín spatřit veliký přístav, v němž stálo velké množství lodí z celého světa. Pohled na ně oslnil nejednoho šlechtice ze střední Evropy. Například služebník bratří Šternberků si do deníku napsal: „*Tu jich [lodí] na tisíc bylo, tolik pořád jich nikdy z nás žádné neviděl.*“⁴⁵ Clary-Aldringenům připadaly lodě velké jako domy: „...*solche seynd so groß als ein hauß und haben sie 4 stäck, die lenge ist Von einen hundert und zwanzig schug lang gewest und die anderen nicht Viel Weniger...*“⁴⁶ Kavalíři také navštívili nedaleko stojící skladiště Spojené východoindické společnosti, kde je oslnily především složené zásoby koření. Domnívali se o něm, že tvoří největší část příjmu zdejších obchodníků. Kromě toho obdivovali také synagogu portugalských Židů a řadu dalších budov, jež však ve svém deníku blíže nespecifikovali.⁴⁷

Stejně jako řada cestovatelů věnovali Clary-Aldringenové poměrně málo pozornosti nominálnímu hlavnímu „městu“ a vládnímu centru Spojených provincií Haagu. Mylně se o něm domnívali, že je „*auch eine gahr hibsche hollendische statt*“.⁴⁸ Ve skutečnosti se ale Haag stal městem až v roce 1811, kdy mu městská práva propůjčil francouzský císař Napoleon.⁴⁹ Hrabata navštívila Haag sice dvakrát, ale v deníku se o něm zmiňují jen okrajově jako o sídlu cizích velvyslanců, o dvorském životě a rezidencích místodržících z oranžského rodu a jejich slavných sbírkách mlčí. Zaznamenáníhodná jim přišla podobně jako dalším cestovatelům pouze plavba do Haagu po kanálu, který byl obklopen krásnými zahradami. Zapsali si také cestu širokou alejí z Haagu na mořské pobřeží do Scheveningenu.⁵⁰

⁴⁵ S. BINKOVÁ – J. POLIŠENSKÝ (edd.), *Česká touha*, s. 296.

⁴⁶ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93, s. E.

⁴⁷ Srov. A. CHALES de BEAULIEU, *Deutsche Reisende*, s. 80-81; TÁŽ, *Ein Spaziergang durch Amsterdam in der Mitte des 17. Jahrhunderts*, in: Bernd WILCZEK (Hg.), *Amsterdam 1585-1672. Morgenröte des bürgerlichen Kapitalismus*, Bühl-Moos 1994, s. 11-27; K. SALONOVÁ, *Kavalířská cesta*, s. 36; S. BINKOVÁ – J. POLIŠENSKÝ (edd.), *Česká touha*, s. 296-298; G. KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg*, s. 232-235.

⁴⁸ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93, s. D.

⁴⁹ Haag, „největší vesnice Evropy“, byl sice nominálně hlavním „městem“ Spojených provincií, ale neměl (kvůli svému vesnickému statutu) nejen opevnění, ale ani hlas v generálních stavech. Mocenským centrem země byl Amsterdam. Počet obyvatel Haagu se pro druhou půli 18. století odhaduje na 30-40 000 osob. Cestující se jej pro jeho velikost a výstavnost zdráhali nazývat vesnicí: „*To město se sice městem nejmenuje, jest ves Hollando toliko, ale, poněvadž tak pěkný a dost velký jest, nsmím ho vsí, nýbrž městem ... nazývati.*“ Srov. A. CHALES de BEAULIEU, *Deutsche Reisende*, s. 77, 91-98, 99-101; J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon*, Band 12, Halle - Leipzig 1735, sl. 6-8; citace pochází z deníku z cesty bratří Šternberků, srov. S. BINKOVÁ – J. POLIŠENSKÝ (edd.), *Česká touha*, s. 299.

⁵⁰ K reflexi Haagu A. CHALES de BEAULIEU, *Deutsche Reisende*, s. 98-99; K. SALONOVÁ, *Kavalířská cesta*, s. 37-39; G. KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg*, s. 236-237. Ke dvoru a rezidencím oranžských místodržících blíže Heinz SCHILLING, *The Orange Court. The Configuration of the Court in an Old European Republic*, in: Ronald G. ASCH - Adolf M. BIRKE (edd.), *Princes, Patronage, and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age c. 1450-1650*, Oxford 1991, s. 441-454; Olaf MÖRKE, *Sovereignty and Authority. The Role*

Největší část poznámek o Nizozemí zabírají pasáže věnované obecně nizozemské krajině, jejím obyvatelům a jejich obydlím. Zemi charakterizovali Clary-Aldringenové jako rovinatou, na jejíchž pláních se ve dne v noci pase dobytek. Jednotlivá stáda od sebe byla oddělena hlubokými vodními kanály, které zásadním způsobem určovaly ráz krajiny a byly základními dopravními tepnami v celém Nizozemí. Všudpřítomnost vodního živlu představovala pro hrabata novinku. Na jedné straně oceňovali, že jim kanály usnadňovaly dopravu, protože po nich pravidelně jezdily pohodlné trekschuity.⁵¹ Na straně druhé se širokých říčních ramen a moře vůbec báli: „*mordeck [...], Welches daß mehr ist, Wo mahn muß überfahren, ist solches ein sehr gefeherliches Wasser und Viel unklik schon dorden geschehen*“.⁵² Při cestě do Nizozemí jim však přálo počasí a překonali tuto vodní plochu za půl hodiny. Při zpáteční cestě to již tak jednoduché nebylo, vítr jim nepřál a cesta trvala přes hodinu.⁵³

Clary-Aldringenové ve svých poznámkách konstatovali, že v Nizozemí je nedostatek lesů. Dřevo prý bylo v této krajině velmi drahé, a proto obyvatelé vytápěli své domy pomocí uhlí vyráběného z rašeliny. Toto palivo bohužel vydávalo velký kouř a velmi zapáchalo. Naproti tomu kavalíři obdivovali veliké množství zahrad, o nichž prohlásili, že jsou nejkrásnější na světě. Vlastnili je i sedláci a všichni do jejich podoby investovali nemalé peníze, takže „*ist in frü[h] jahr daß gantze Holandt nichts anders als ein garden*“.⁵⁴

Nizozemská města se Clary-Aldringenům zdála být téměř stejná: „*...ist zu mercken, daß alle die hollendische städen auf einerlay manier gebaut seyn und kein großen unterschied under ihnen findet*“.⁵⁵ Vyvolávala v nich podobné myšlenkové stereotypy jako v ostatních středoevropských cestovatelích; psali o širokých a rovných ulicích, o neobvyklé čistotě, kterou obyvatelé udržovali dnem

---

of the Court in the Netherlands in the first half of the Seventeenth Century, in: TAMTÉŽ, s. 455-477.

⁵¹ Trekschuity byly základním prostředkem pro dopravu lidí i zboží. Řada cestovatelů je podrobně popsala a schodli se na tom, že se jednalo o menší úzké loďky. Byly jen několik málo metrů dlouhé, po kanálech je táhli koně, kteří byli pravidelně vyměňováni, a odjížděly v přesně určených časech. Například Václav Antonín z Kounic zaznamenal, že v roce 1732 odjížděl trekschuit z Utrechtu do Amsterdamu třikrát denně, a to v 7:00, 13:00 a 20:00. Pro pohodlí cestujících se na nich nacházely lavice a v zadních částech také přístřešky (tzv. *Roef*) s luxusnějšími lavicemi a polstrovanými křesly. Srov. A. CHALES de BEAULIEU, *Deutsche Reisende*, s. 114-117; G. KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg*, s. 232.

⁵² SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93, s. B. Se svým strachem z vodního živlu nebyl hrabě mezi středoevropskými šlechtici osamocený a řada nešťastných příhod tento pocit jen zvyšovala. Například v deníku bratří Šternberků se při prohlídce Utrechtu nachází tato poznámka: „*Odtud do kostela Jeertenkerch přišli, kde dva hrabata němečtí, bratři vlastní von Breda, se tu v kanálu utopíc, pochováni byli*.“ K tomu S. BINKOVÁ – J. POLIŠENSKÝ (edd.), *Česká touha*, s. 295.

⁵³ K postojům cestovatelů k vodnímu živlu v Nizozemí a k možnostem, které nabízel místním obyvatelům, blíže A. CHALES de BEAULIEU, *Deutsche Reisende*, s. 103-118.

⁵⁴ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93, s. C.

⁵⁵ TAMTÉŽ, s. F.

i noci nebo o velkém množství kanálů a alejí, jež návštěvníky lákaly k procházkám. Nejvíce místa věnovali ve svých poznámkách popisu měšťanských domů, které byly v Nizozemí stavěny stále stejným způsobem. Charakteristické pro něj bylo, že neměly zděné základy, protože se stavěly na dřevěných pilířích, jež byly zatloukány do vlhké půdy. Za typické také považovali používání cihel a několikapatrovou výšku domů.⁵⁶

V několika málo pasážích se pisatel poznámek zmínil též v negativním smyslu o nizozemských obyvatelích. Také zde přebíral zažité stereotypy, které se ve šlechtické vrstvě ve střední Evropě tradovaly. Předně mu vadila údajná hrubost sedláků, jakou ze střední Evropy neznal. Ta ovšem vyrůstala ze sebereflexe postavení sedláků v nizozemské společnosti: „...*daß Volck dorden ist erschrocklich grob; und ist ein jeder bauer herr.*“⁵⁷

V druhé řadě hrabata asi nelibě nesla nelehké postavení katolické církve ve Spojených provinciích. Většina obyvatelstva tu byla kalvínského vyznání a žily tu poměrně svobodně menšiny portugalských a německých židů, luteránů nebo menonitů. Druhou nejpočetnější konfesí sice byli katolíci, přesto právě jim kladla vládní místa nejvíce omezení v praktickém vyznávání víry.⁵⁸ Mohli mít vlastní modlitebny, ale musely být ukryty v domech, které nesměly vypadat jako kostely. Též katoličtí duchovní měli zákaz vycházet ven ve svých obvyklých šatech, aby neprovokovali většinové kalvínské obyvatelstvo.⁵⁹

Druhé dva fragmenty pramenů z kavalírské cesty Františka Václava a Jana Antonína z Clary-Aldringenu jsou psány italsky a jsou opět velmi krátké. Jedná se celkově o tři nečíslované strany. Na prvních dvou stranách se nachází čtyři listy s přáním k rozličným svátkům (č. 7-11). Nejprve je tu dopis určený urozené dámě, posléze přání u příležitosti konce roku, blahopřání vysoce postavenému a urozenému muži k blíže nespecifikovanému svátku a nakonec omluvné psaní k Vánocům panovníkovi, u jehož dvora se pisatel již dlouho neobjevil. Na poslední straně

⁵⁶ K obecným myšlenkovým stereotypům cestovatelů z Římskoněmecké říše o Nizozemí souhrnně A. CHALES de BEAULIEU, *Deutsche Reisende*, s. 204-218.

⁵⁷ TAMTÉŽ, s. C. Podobné názory je možné doložit i pro bratry Šternberkovi (S. BINKOVÁ – J. POLIŠENSKÝ (edd.), *Česká touha*, s. 296, 298) nebo slezského šlechtice Kryštofa Václava z Nostic, který putoval do Nizozemí v roce 1705 (J. KUBEŠ (ed.), *Kryštof Václav z Nostic, Deník*, s. 78-79). Naopak pozitivně vnímal svobody nizozemských sedláků a jejich bohatství Václav Antonín z Kounic v roce 1732 (G. KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg*, s. 234-235).

⁵⁸ K reflexi náboženských poměrů v Nizozemí a k limitům tamější tolerance blíže A. CHALES de BEAULIEU, *Deutsche Reisende*, s. 147-166; k postavení katolíků TAMTÉŽ, s. 154-155.

⁵⁹ Podobné zkušenosti získali již před Clary-Aldringeny také Maxmilián z Trauttmansdorfu a jeho hofmistr z duchovního stavu (Eva-Marie CSÁKY-LOEBENSTEIN, *Studien zur Kavalierstour österreichischer Adeliger im 17. Jahrhundert*, MIÖG 79, 1971, s. 430) nebo Kryštof Václav z Nostic, v jehož doprovodu se nacházel dominikán Ferdinand Zumnort, který projížděl Nizozemí převlečen za Nosticova hofmistra (J. KUBEŠ (ed.), *Kryštof Václav z Nostic, Deník*, s. 64, 316-319).

fragmentů jsou ještě dva další listy (č. 27-28). Tentokrát se v obou případech jedná o blahopřání k úřednímu povýšení, kterého se adresátovi dostalo od panovníka.⁶⁰

Všechny tyto dopisy obsahují různé precizní a uctivé větné variace na přibližně stejná témata. Rozhodně se nejedná o cestovní deník či zprávu, ale o část rozsáhlejší sbírky formulářového charakteru, do které si bratři pravděpodobně přepisovali zdvořilostní dopisy a jež musela – soudě podle marginálního číslování – obsahovat minimálně třicet konceptů takových listů. Tímto způsobem se asi František Václav a Jan Antonín učili používat květnatou barokní italštinu v různě hierarchicky členěném dvorském prostředí. Jednalo se zřejmě o jednu ze sociálních praktik, které měli mladí šlechtici v průběhu cesty ovládnout, aby zdařileji obstáli v každodenním dvorském životě. O přesvědčivý důkaz, že by se Clary-Aldringenové vydali také do Itálie, však nejde.

V závěru tohoto pojednání je nutné se alespoň krátce zamyslet nad významem, který připadá těmto fragmentům pramenů v procesu proměny kavalírských cest. Stávající literatura předpokládá, že právě od dvacátých let 18. století docházelo k proměně jejich podoby a upozorňuje, že dosavadní kavalírské cesty „konfesionalizované doby“ (1620/1650-1720)⁶¹ jsou postupně nahrazovány putováním, v jehož rámci je zřetelnější důraz položen na rozsáhlejší a časově náročnější specializované vzdělání. Hovoří se o „raně osvícenské“ či „racionalizované“ kavalírské cestě, kterou kromě většího důrazu na studium charakterizuje též pragmatický postoj k dříve velmi důležité konfesijní stránce cest. Také díky přátelským vztahům s protestantskými mocnostmi, jako byly Velká Británie nebo Spojené nizozemské provincie, se v rámci této proměny těšily velkému zájmu univerzity v Leidenu (1720-1745), Lipsku (1731-1755) a později krátce též ve Štrasburku (1738-1741).⁶²

V konkrétním případě dvou bratrů z Clary-Aldringenu v roce 1727 se zdá, že průběh jejich výchovy a vzdělání – podobně jako v případě Karla Maxmiliána a Jana Leopolda z Ditrichštejnu⁶³ – odpovídá právě probíhající přeměně kavalírské cesty. Obsahuje tedy již některé prvky nového typu putování – mám na mysli především výběr protestantské univerzity v Leidenu a volbu Johanna Jakoba Vitriaria jako učitele. Na druhé straně však připomíná tato cesta řadou aspektů „konfesionalizovanou“ *Länderreise*. Jejich pobyt na univerzitě v Leidenu nebyl příliš dlouhý (asi dva měsíce) a nebyl cílen na získání univerzitního gradu. V jejich putování sehrá-

⁶⁰ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93, nečíslované strany. Za překlad italských pasáží a kontrolu edice jsem velmi zavázán svému kolegovi dr. Janu Stejskalovi.

⁶¹ Srov. typologii v práci I. CERMAN, *Bildungsziele*, s. 76-78. Autor předpokládá, že tento typ kavalírské cesty charakterizuje ambulantní studium, velký důraz je kladen na zprostředkování šlechtického habitu a směr cesty a výběr zastávek ovlivňuje katolická víra.

⁶² TAMTÉŽ. Srov. též v podobném duchu M. LEIBETSEDER, *Die Kavalierstour*, s. 197-203; na konkrétních příkladech pak I. CERMAN, *Vzdělání; Týž, Zrození*, s. 161-168; G. KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg*, s. 227-253.

⁶³ Jejich kavalírská cesta proběhla v letech 1719-1724 a rekapituluje ji I. CERMAN, *Zrození*, s. 161-168.

val pravděpodobně významnou roli také pobyt ve dvorských centrech (místodržitelství Brusel, italské zdvořilostní dopisy).

Příloha:

Edice fragmentů písemností z kavalírské cesty Františka Václava a Jana Antonína z Clary-Aldringenu z roku 1727 (SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93).

Originální text prvních dvou fragmentů je psán poměrně úhlednou německou novogotickou kurzívou, pouze latinská či francouzská slova psal autor v humanistické podobě. Pro odlišení je budu uvádět kurzívou (*item, cours, parque, fabrique* atd.). Druhé dva fragmenty jsou pak celé vyvedeny italským humanistickým písmem. Text byl důsledně transliterován. Modernizoval jsem pouze pro lepší pochopení a plynulost četby interpunkci. Velká písmena používal pisatel spíše zřídka. Pravidelně tak v němčině činil pouze v případě psaní souhlásek v a w. Tuto zvláštnost jsem v edici zachoval. Pro rozepisování zkratk jsem použil hranatých závorek. Jiného typu závorek – {} – jsem použil k označení marginálních poznámek.

Beschreibung meiner Raiß, Welche in dem Jahr 1727 angedreden den 28. Februari[us]

/s. 1/ Den 28. *Februari[us]* seynd Wir Von Prag mit der post auf tuschnik, Von tuschnik auf stitz, Von stitz auf drostorf, Wo Wir seynd blieben biß den andert dag zu mittag bey dem kayserligen herrn forstmeister,⁶⁴ Von dannen seynd Wir auf Porrizhen zu unserer frau mamb⁶⁵ und seyn alda geblieben 2 däg underhalben, Von dannen seynd mir auf Pilsen, Wo Wir über nacht geblieben seynd und in den guldenen löfen geloschirt, Von Pilsen seyn Wir auf stab, Von stab auf stinckau, Von stinckau auf teinitz, Von teinitz auf klendsch; Von klendsch auf Waldminichen,⁶⁶ ist eine kleine statt, gehöret dem Curfürsten auß Bairen, fanget sich ahn die oberpfaltz, Von Waldminichen auf Retz, auch eine statt, Von Retz auf furn, von furn auf schWarzenfeld; Von schWarzenfeld auf amberg,⁶⁷ Welches die haubtstatt ist in der oberpfaltz und eine recht hibsche statt, Von amberg auf pechdunsfeld, höret die oberpfaltz auf und fanget ahn daß sultzbagische, ist alles

⁶⁴ Nejvyšším lovčím Království českého byl v letech 1727-1732 otec mladých kavalírů, tj. František Karel z Clary-Aldringenu. Srov. František PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Jaroslav CHARVÁT (vyd.), *Dílo Františka Palackého I*, Praha 1941, s. 399.

⁶⁵ Marie Terezie z Küniglu (1672-1745), matka obou Clary-Aldringenů. Srov. F. MADĚRA, *Heraldické památky*, s. 32.

⁶⁶ Hrabata zvolila často užívanou cestu z Prahy na jihozápad vedoucí přes Zdice, Plzeň, Horšovský Týn a Klenčí do hornofalckého Waldmünchenu.

⁶⁷ Amberg byl cetrem Horní Falce, která náležela od třicetileté války Bavorsku. Srov. J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon*, Band 1, Halle - Leipzig 1732, sl. 1676.

lutterisch, Von pechdunsfeld auf aldensittenbach, höret Wiederumb daß sultzbachische auf und fanget ahn daß franckenlandt, Von aldensittenbach auf Richerstorff, Welches auf nürrenberch gehört, Von Richerstorff auf Nüremberch,⁶⁸ ist eine rechte schöne und große statt, eine *republick* Vor sich, ist aldorten ein schönes zeichhaus zu sehen, Wir haben logiret beÿ der goldenen gans, seind nür über mittag geblieben, ist zugleich daß Posthaus, der Wird heißet memler, Von Nüremberch auf erlang,⁶⁹ Welches eine gantz neie statt ist und noch alle Weil daran bauet, seÿnd recht schöne heÿser darinnen und zWey stätt, ald und nei statt, halten sich darin[n]en /s. 2/ auf dreierlaÿ *religionen*, als nemblich, lutterisch, katholisch, und hugenodisch, seÿnd Wür aldorden über nacht geblieben und auf der altstatt logiret beÿ drei kronen, ist kein gahr zu gudes Wirtzhaus und sehr teÿer, Von Erlang seÿnd Wür auf Pommersfeld,⁷⁰ Welches ein recht schönes schloß ist und *magnifique* eingerichtet, meridirt gesehen zu Werden, gehöret solches dem Curfürsten Von maintz,⁷¹ hat solches Vor die familie gebauet, ist ein kleines dörfel darbey, Welches noch luderisch ist, Von Pommerßfeld seÿnd Wür auf bamberg⁷² und haben beÿ dem groß kobst geWohnet, ist ein gudes Wirtzhauß, die statt ist zimlich groß, dann sieben dörfel beÿsammen seÿn, ist aldorden ein hiebscher adel und haben Wür sich Wohl aldorden *divertiret*, auch große gnaden von Curfürsten empfangen, ist aldorden zu sehen ein schöner kirchenschatz, Welcher in großen *antiquiteten* bestehet, als nemblich ein kleines aldarle Von onix stäin außgehauet und mit gold eingefasset, Welches sehr rar und unschetzbaher ist, 4 bücher mit lauder edelgestäin besetz sehr räich und seind in 12 und 11 *saeculo* geschrieben Worden, ein nagel, Wo Christy der herr mit angenagelt Wahr, und noch Viel solche *antiquiteten*, hab ich auch die raidschuld gesehen, auch auf solcher geritten, die oranscherie ist auch recht schön zu sehen und der garden, der dabey ist; Wür haben sich aldorden drittehalben dag aufgehalten; Von dannen seÿnd Wür nacher burckWünheim und seÿnd alda übernacht geblieben, Von burckWünheim auf neisichimsand, Von neisichimsand nacher tettenbach, Von tettenbach auf Wirtzburg,⁷³ Wo Wür beÿ den schWann loschirt haben, ist ein schönes und gudes Wirtzhauß, lauffet under dem fenster der main, ist aldorden zu sehen ein schönes

⁶⁸ Přes sulzbašské území dorazili do Norimberku, který byl svobodným říšským městem. Srov. OSN 18, Praha 1902, s. 403-405.

⁶⁹ Město Erlangen patřilo v letech 1541-1791 bayreuthským markrabím a od roku 1707 zde působila rytířská akademie. Srov. J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon*, Band 8, Halle – Leipzig 1734, sl. 1683; OSN 8, Praha 1894, s. 718.

⁷⁰ Zámek Weissenstein u Pommersfeldenu byl rezidencí rodu Schönbornů. Zdejší barokní zámek vystavěl mohučský kurfiřt Lothar Franz ze Schönbornu v letech 1711-1719. Srov. E. J. GREIPL, *Macht und Pracht*, s. 100-105.

⁷¹ Mohučským kurfiřtem byl v letech 1695-1729 Lothar Franz ze Schönbornu. Srov. E. GATZ – S. M. JANKER, *Die Bischöfe*, s. 444-446.

⁷² Bamberg byl sídlem stejnojmenného biskupství, na jehož stolci seděl v této době již zmíněný Lothar Franz ze Schönbornu. Srov. OSN 3, Praha 1890, s. 210-211.

⁷³ Hrabata přicestovala do Würzburgu, který byl sídlem stejnojmenného biskupství. Biskupem zde byl v letech 1724-1729 Christoph Franz z Huttenu. Srov. OSN 26, Praha 1907, s. 743-744.

zeichhauß, ein schöner keller und ein schönes spittahl, Wo alle /konec 1. fragmentu/

/s. A/ haben IDJ Jahr, solche werden alle Von der Ertzhertzogin⁷⁴ und ihren hofdamesen bedienet, nach dem essen aber thut die Ertzhertzogin ihnen allen gniend die fuß Waschen, als dann giebt sie ihnen ein kleines geschenck; sonsten ist nicht Viel dorden zu sehen, die statt ist sehr bergig und ist hier keine gassen, die g[e]rad[e]auß Wehre, auch Viel alde heÿser darinnen; es ist dorden kein garden, sondern ein *parque*, Welcher sehr ahngenehm ist und kann jedermann hienein gehen, seÿnd auch dann hierschen darinnen gantz Verdreilich, sonsten ist kein spazirgang, sondern Vor der gesellschaft thun die herschaften und auch ahndere laÿdt in *cours* fahren, daß ist ein *ale* mit grosen beimern außgesetzt, Wo mann nichts als auf und ab schrit Vor schrit fahren thut, als dann aber gehet mann in die gesellschaft; Wür haben loschirt a *l'Imperatrice*, Welches daß peste Wirtzhauß in der gantzen statt ist und zWar auf meiner gantzen raÿß noch bistado,⁷⁵ dann mann so dorden Wohl bedint ist, und recht gud dorden essen thut, auch eine hibsche Wohnung dorden haben kann, Wür seÿnd daßmahl nur durchgeräiset, Wie oben gemeldet, und gleich nach den feÿerdägen [Velikonoce, pozn. J. K.] Wiederumb Vort, haben aber keine bost dord mehr haben können, sondern seÿnd wir mit unseren lehn Wagen auf andWerbben⁷⁶ gefahren, zu mittag aber zu malin sich aufgehalten, Welches ein hertziges stattel ist, gehört solches noch auf Prüssel⁷⁷ und Werden dorden die rechten gehalten, Von dannen auf andWerbben, Wo Wür loschirt haben⁷⁸ und den andern dag in der frü[h] seÿnd Wür Wiederumb fort, Weil mann aber dorden keine bosten kann haben, so haben Wür müssen diese gelegenheit nemmen, Welche eingerichtet ist, anstatt der bost und ist solches ein miserabler Wagen auf 4 personen, Wo die personn ein /s. B/ pistol zahlen muß, solcher Wagen ist mit 3 pferden nebeneinander angepfand und haben sie ohn solchen Wagen keine deipel, diese gelegenheit gehet biß zu dem mordeck⁷⁹ {Wo sich daß *Holand* anfanget}, Welches daß mehr ist, Wo mahn muß überfahren, ist solches ein sehr gefערliches Wasser und Viel unklik schon dorden geschehen, Wür

⁷⁴ Arcivévodkyně Marie Alžběta (1680-1741) byla dcerou císaře Leopolda I. a od roku 1725 až do své smrti místodržící rakouského Nizozemí. Srov. Brigitte HAMANNOVÁ (ed.), *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, Praha 1996, s. 267-268.

⁷⁵ Blíže neurčené místo. Mohlo by se jednat o Bistagno, italské město ležící mezi Turínem a Janovem. To by znamenalo, že kavalírská cesta zavedla Clary-Aldringeny i do Itálie.

⁷⁶ Antverpy zažily velký rozkvět v 16. století, kdy se staly pod španělskou nadvládou centrem západoevropského obchodu. Po ovládnutí ústí řeky Šeldy Nizozemci v roce 1585 nastal jejich postupný ekonomický útlum. Srov. *OSN* 2, Praha 1889, s. 492-494.

⁷⁷ Brusel se stal hlavním městem španělského Nizozemí v 16. století za Karla V. Po vzniku Spojených nizozemských provincií zůstal centrem jižního (španělského, po 1714 rakouského) Nizozemí a sídlil zde místodržitelství dvůr. Srov. *OSN* 4, Praha 1891, s. 811-812.

⁷⁸ Jméno hostince pisatel vynechal.

⁷⁹ Dnešní Moerdijk, který leží v strategicky důležitém místě v rýnské deltě v polovině cesty mezi Bredou a Dordrechtem.

haben just selbige mahl guden Wind gehabt, derohalben nur eine halbe stund gebraucht, als dann Wordet schon Wiederumb ein anderer Wagen über dem Wasser, Welcher mich gahr auf rotterdam führt, Vor Welchen ich nichts mehr zahlen muß, sondern es ist ein Wagen Wie der erste und müssen sie mich umb daß geld in einen dag dahin führen, Welches also außgemacht ist, der Weg mag gudt oder schlim seyn, Wür seynd auch klicklich ankommen, seynd aber in einen dörfel Vor Rotterdam geblieben, Weil es schon finster Wahr und mann dorden ein Wasser passiren muß genand die maß,⁸⁰ also biß frü[h] dorden geblieben, als dann auf Rotterdam⁸¹ und dorden zu mittag gessen, daß Wirtzhauß heist in der *dolle*, ist ein hibsches Wirtzhauß, aber erschröcklich deier und haben mir abscheilich zahlen müssen, nach dem essen aber seynd mir mit dem dreckschaidt,⁸² Welches ein schif ist und alle anderhalbe stund eines auf dem kanal Weg gehet, gahr biß auf leiden,⁸³ loschirt beÿ dem hr. deplaisir in der bräiden strasen, Welcher zu gleich träder ist und also auch dorden gessen haben, Wür seynd hin umb daß [jus] *publicum* zu hören beÿ dem herrn Vidriariam,⁸⁴ Welches ein hibscher und gelerter mann ist, hat auch loschirt in der braiden straßen, Wür haben es *privatim* gehört und haben Vormittag und nachmittag eine stund gehabt, Welches er sonsten nicht pflecht zu thun und haben Wür solches in sieben Wochen auch Vollig absolvirt, die statt ist sehr schön /s. C/ und ist eine Von den hibschesten städen in *holand*, seynd dorten schöne hoche heÿser gebaudt, allein nicht sehr dick, sondern nur alles Von ein zigel die genaier, dann sie dorden kein fundament legen können, Weilen lauder Wasser under der erden ist, und müssen sie daß fundamend mit heltzern legen, daß ist, sie müssen langer heltzer in daß Wasser hienein schlagen und alß dann d[a]rauf bauen, so Werden alle die heÿser in *holand* gebaudt, es ist unerhört sauber in den hollendischen städen, dann sie nachts als dem gantzen dag Waschen thun und butzen und sich mann ihre heÿser recht *magnifique* eingericht, die gassen so schön braidt und grat gebaudt, als mann sehen kann, der menge *Canal* in der statt und auch in der statt spatzirgang Von beimern außgesetzt, auch kann mann um medum umb die statt under lauder baÿmer gehen und seynd dergleichen der menge spatzirengeng, Wie auch die schensten garden, die mann nirgents sehen Wird, und hat ein jeder bauer hier seyn garden, thuen auch grausamme unkosten d[a]rauf ahnWenden und ist in frü[h] jahr daß gantze *holandt* nichts anders als ein garden, aber daß Volck dorden ist erschröcklich grob; und ist ein jeder bauer herr und so

---

⁸⁰ Řeka Maas, jeden z posledních levobočních přítoků Rýnu.

⁸¹ Rotterdam, jedno z největších nizozemských měst. Srov. *OSN 21*, Praha 1904, s. 1014.

⁸² Trekschuiten byly loďky uzpůsobené k dopravě lidí a zboží po nizozemských kanálech. Srov. A. CHALES de BEAULIEU, *Deutsche Reisende*, s. 114-117.

⁸³ Leiden byl od roku 1574 univerzitním městem s velkou knihovnou, botanickou zahradou a anatomickým kabinetem. Největší proslulosti dosáhl na přelomu 17. a 18. století. Srov. J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon*, Band 16, Halle - Leipzig 1737, sl. 1576-1578.

⁸⁴ Johann Jakob Vitriarius (1679-1745), profesor veřejného práva na univerzitě v Leidenu. Srov. H. SCHNEPPEN, *Niederländische Universitäten*, s. 54-55.

Viel, als die staden selber seynd, daß land ist gantz eben und bestehet meistens in lauder haden, Worauf daß fuch dag und nacht bleibt, jedoch seyn lauder graben mit Wasser d[a]rauf, damit eines nicht zu dem andern kann, holtz siehet mann hier gar keines und brennet mann dorden lauder erden, Welches ein geWisse erden ist, so mit sich schWöfel furt, Würd solche gedirt, und heiset mann es dorf, thut sehr stincken und ein grosen dampf machen, auch laufet alles silber und gold /s. D/ darVon ahn, sie müssen mit solchen dorf einheizen und kochen, mann bekombt zWar Wohl auch holtz, aber ist es so erschröcklich deyer, daß mann sich arm brennen thät, in der statt ist daß meiste kalvinisch und müssen die *Catholischen* ihre kirchen alle in den häysern gebauder haben, sie seynd ihnen Wohl erlaubt, aber nicht offendlich, auch müssen die kaistlichen alle Vergleider gehen, auch ist zu mercken, daß sie dorden zWey messen oft in einem dag dürfen lesen, damit alle die laidt meß können hören, dann Was Von dem gemeinen Volck ist, als nemblich Von denen bauern, giebt es mehr *Catholische* under ihnen als *Calvinische* und umb ein grosen theil mehr *Catholische*, doch seynd die *Calvinischen* denen *Catholischen* sehr gehasset und ist keine bredich Von ihren pfaffen, Wo sie nicht über die *Catholischen* schmelen thäten; in der statt [v Leidenu, pozn. J. K.] ist nicht Viel zu sehen, als daß radthaus, Welches zimlich schön ist, eine *anadomie*, an Welcher nichts zu sehen ist, und ein garden Von lauder *medicinischen* kraidern, es seynd 7 *Catholische* kirchen in der statt und underschidliche ordens geistliche, die gegend herumb ist gar schön, als nemblich kadWig,⁸⁵ Welches ein kleines dörfel ist, allein kann mann dorden daß gantze mer sehen, Wohin mann in einen *Cariol* fahret, Welches gemacht ist auf die arth, Wie ein scheßrulant, und ist dorden schon so in gebrauch daß fahren, daß ein jeder bauer seyn *Cariol* hat, Wür seynd auch zWeymahl zu hag⁸⁶ geWest, Wohin mann gehet mit ein treckscheidt auf denen *Canalen* und underWegs die schönsten garden sehen, ist auch eine gahr hibsche hollendische statt und bleiben aldorden die *ambassadors* {Wir haben loschirt *aux armes defeisses*}, ist auch unWeid darVon ein dorf,⁸⁷ Wo mann daß gantze mer sehen kann, und fahret mann biß hinaus in lauder aleen, Welches recht schön ist; die haubstatt in *holand* ist ambsterdam,⁸⁸ Welche eine rechte schöne /s. E/ und große statt ist, auch sehr populöß und ist aldorden zu sehen daß radthaus, Welches grausam groß ist und kein anders fundamend hat, als auf holtz, und ist inWendig alles Von weisen marbel gebauet, die zim[m]er oben auf das schönste

⁸⁵ Katwijk aan Zee byl místem, kde se vléval Rýn do moře, a proto přitahoval řadu cestovatelů. Srov. G. KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg*, s. 236.

⁸⁶ Haag byl vládním centrem Spojených provincií a sídlil zde nejen oranžský dvůr, ale i celá řada velvyslanců. Městská práva obdržel až na počátku 19. století. Srov. A. CHALES de BEAULIEU, *Deutsche Reisende*, s. 77, 91-98, 99-101.

⁸⁷ Jedná se o Scheveningen, jenž byl pokládán za předměstí Haagu a za místo s nejkrásnějším mořským pobřežím v Nizozemí. K tomu OSN 22, Praha 1903, s. 971.

⁸⁸ Amsterdam byl největším nizozemským městem, skutečným mocenským centrem Spojených provincií a měl asi 350 000 obyvatel. Srov. A. CHALES de BEAULIEU, *Deutsche Reisende*, s. 77-90.

eingericht und die schönsten bilder darinnen zu sehen; Wiederumb ist zu sehen die große mächtige schif, Welche aldorden seyn, solche seynd so groß als ein hauß und haben sie 4 stäck, die lenge ist Von einen hundert und zWantzig schug lang geWest und die anderen nicht Viel Weniger, auch haben Wir gesehen daß hauß, Welches großmächtig, Wo alle die zugehörigen sachen Vor ein schif Völlich außzustaffieren aufgehhalten Werden, *Item* Wo sie die grosen stock machen, Welche so groß oder so dick seyn, als ein mendsch, daß schönste aber ist daß *Indianische* hauß,⁸⁹ Wo alle ihre sachen auß Indien, Welche sie bekom[m]en, aufgehhalten Werden und bestehet daß mäiste in geWirtz, WoVon sie umb edliche hundert dausend *provision* haben und daß gantze Jahr dag Vor dag darVon Verkauffen, also daß sie Von solchen den grösten geWinn haben, *Item* der bordugiser Juden ihre sinagog, Welche *magnifique* gebaut ist, und noch Viel andere schöne sachen; Wür haben loschiret⁹⁰, ist ein gudeß Wirtzhauß und Wohl bedint; auch haben Wir gesehen utrecht,⁹¹ Welches auch hollendisch ist und eine hibsche große stat, doch aber nicht so hübsch als die andern, ist auch nicht Viel dorden zu sehen, alß ein garden, Welches der schönste garden in gantz *holand* ist, und gehört solcher einen seidenspinner, Wo Wür auch zugleich die seiden *fabrique* gesehen haben und ein fingerhudmille, Welche curioß zu sehen ist, Wir haben loschirt *aux vieux chatau d'anvert*, ist ein rechtes gudes Wirtzhauß, nicht sehr theier und gud bedint; noch ein andere statt /s. F/ ist harleim,⁹² Wo Wür nur durchpassirt seyn umb nacher ambsterdam zu gehen, ist auch eine Von denen hibschen und grösten städen, ist auch dorden ein schöner garden zu sehen, Wo die schönsten blumen d[a]rin[n]en seynd und eine zWtiffel von solchen blumen 100, auch 150 R kostet, sonst ist nicht Viel rares dorden zu sehen; diese räisen haben Wür alle mit dem dreckschäidt auf denen *Canalen* gemacht, Weil mann keine andere gelegenheiden dort haben kann und alle Weil Wiederumb auf leyden zuruckkommen, Weil Wür dorden gestudirt haben, nachdem Wür aber absolvirt haben, so seynd Wür Wiederumb nacher Prüssel und eben dem Weg Wiederumb zuruck gemacht und mit dieser gelegenheit, als Wie Wir hin seyn, als nemblich frü[h] mit dem treckschaidt biß auf Rotterdam, Wo Wür underWegs haben müssen daß schif Wexel zu delft,⁹³ Welches auch eine rechte schöne statt ist und Wo mann daß schöne *porcelahn* machet, Welches recht schön zu sehen ist, auch der menge schöne gräber Von den schönsten Weißen marber außgehauet in ihren kirgen, Von dannen erst auf rotterdam und aldorden zu mittag geblieben, loschirt in schWeinskob, ist ein hibsches Wirtzhaus und besseres als das

---

⁸⁹ Tzv. Ostindische Haus byl největším skladem Spojené východoindické společnosti v Amsterdamu. TAMTÉŽ, s. 80-81.

⁹⁰ Jméno hostince pisatel opět vynechal.

⁹¹ Utrecht, jedno z největších nizozemských měst a od roku 1636 též sídlo univerzity. Srov. OSN 26, Praha 1907, s. 262.

⁹² Haarlem byl jedním z velkých nizozemských měst, který v raném novověku proslul jako centrum zahradnictví. Srov. OSN 10, Praha 1896, s. 676-677.

⁹³ Delft byl od roku 1631 sídlem Východoindické společnosti a vyráběla se tu slavná delftská fajáns. Nacházela se tu též hrobka oranžského rodu. Srov. OSN 7, Praha 1893, s. 203.

Vorhörige, Wo Wür geWesen seynd im hinräßen, nach dem essen seynd Wür Wiederumb fort und seynd eben Wieder in den dorf über dem Wasser heriben über nacht geblieben, nemblich die maß als Wie daß Vorigemahl, Wo Wür Wiederumb die gelegenheit genom[m]en hab umb ein Pistol die personn, Welche unß biß auf andWerppen gefürt hat und haben Wür Wiederumb dem mordek passiren müssen, Worauf Wür daßmahl VinfVirdelstund Wahren, Weil Wür kein guden Wind gehabt haben, doch ist zu mercken, daß alle die hollendische städen auf einerlay manier gebaut seyn, und kein großen unterschied under ihnen findet, über /konec 2. fragmentu/

Per augurar li festi

7ma Non dubito che v: S: non sia persvasa ch'io le auguro continuamente prosperita proporzionate alle grande cure che si compiace d' avere di me, le ricognoscerei troppo male, se facessi altramente, puo essere assicurata che non vi sia un momentt in cui, non facessi voti partilari per la continuazione della sua buona salute, e per l' adempimento delle sue brame, e solamente per sodisfare alla mia obligazione verso la sua persona, ch'io mi servo del giorno della sua nascita per notificarglielo in una lettera quel giorno degli augurii di felicità da tutti quelli che l' amano, l' assicuri particolarmente delli miei, non cedono per certo a nessun altro di sincerità, essendo com e il mio dovere piu di qual si voglia persona.

8va bisoignerebbe ch'io fossi delli suoi amici con nieno tenerezza, e di parzialita per trascurare l' occasione ch' il capo d' anno mi somministra per darle prove del mio amor noc gli auguri ch'io le mande die tutte sorte di prosperita ed una longa serie danni, ch'io prego dio di concederle noc quanto desideri ardentemente, le domando in cambio del mio affetto qualche segno di gradimento per l' honore delli suoi stimatissimi commandi, me le promesse, quando mi sono licenzio to da lei, la prego di non scordarsene, e continuare il suo affetto ad una persona che si pregia d' essere.

9na Non e per seguitare lo stile ceremonioso del tempo ch'io mi do l' honore di scriverle, ma questo e per dimostrarle i sentimenti veri d' un cuore ch' e tutto suo, permetta ch'io mi servi di queste feste per assicurarla della mia stima, e del mio rispetto e ch'io le preghi nell' istesse, e sempre un colmo di felicità, ch' il signore dio secondi questo anno, e durando molti altri, tutte le sue intenzioni noc adempimento delli suoi desiserii, e nell' istesso tempo quelli del suo humilissimo servo, li quali sono di formi conoscere in tutte le occasioni e tutt' il tempo della mia vita.

10mo Nostra excell. m' accusera di trascuragine, perche ho tardato tanto tempo senza assicurarla delli miei humilissimi rispetti, sono pero meno colpevole di qualche crede: li moti continui d' una citta pui presto delle mie nuove, la sua innata gentilezza verso di me mi fa esperare perdono del mio mancamento, e della mia poca dipunctualita: avrosisco quando ci penso. Sono qui da ieri sera in qua in ottima salute, mi ci fermerò qualche tempo, se le piacesse di honorarmi delli

suoi commandi, sia persuasa, ch'io mi faro gloria d'essequirli prontamente. le feste de natalizia s'avicinano, gradisca ch'io gliele auguri colme di contenti, e beneditioni /konec 3. fragmentu/

tutt'il mondo facera voti per la sua convalescenza, iddio voglia conservarlo parecchii anni in bono salute, e dargli tutti li contenti che brama, la prego di reverirlo da parte mia, e di credermi per sempre ch'io saro.

- 27 L'allegrezza che ho avuto di sentire che le suoi proprii meriti l'avevano finalmente inalzata ad una dignita che pochissime persone adiscono sperare dalla fortuna, e dalle raccomandazione, non e stata inferiore al mio desiderio che ho sempre avuto di vederla riempire un posto degno di lei, mene ralegro pero meno noc lei che colla gente che sentira ben presto gli effetti della savia condotta che lei fara ammirare nell'essercizio di questa charica: gliela davevano un pezzo fa, e ogni uno le la auguraba nella persuasione che la sua esperienza nel maneggio degli affari sarebbe trovare li mezzi di segnalar visi noc un applauso universale, ecco caggiona il giubilo che viene a dimostrarle il piu humillissimo delli suoi servitori.
- 28 Sono persuaso che fra tutti li segni d'allegrezza, che v. S: havra ricevuto dei personi, chi se sono allegrato noc lei della carica, la quale sua M: le ha dato, non ne havra avuto piu vive ne piu sincere che queste, che prendo la liberta di presentarle per queste righe, non c'e persona ne meno, chi posse averne una pin grande consalazione, la prego devotamente, come lo vencono d'un cuore il quale mai e piu contento, che quando veda rendere justizia alli meriti, di gradirle, continuondomi l'honore della chia benevolenza, et quello di potermi mostrare in affetto ch'io sono di v: S: Servitore humiliss. /konec 4. fragmentu/

Summary:

Fragments of Sources Relating to the Grand Tour of the Counts of Clary-Aldringen from 1727

The paper is a contribution to the history of noble travelling and its change in the first half of 18th century. Recent literature has come to the conclusion that deep changes in grand tour (*Kavalierstour*) of young nobles passed in 1720s and 1730s. Much more attention was newly devoted to the time consuming specialized education and the attraction of the European courts decreased. This hypothesis was compared with the travelling of young noble brothers Franz Wenzel and Johann Anton of Clary-Aldringen. Their journey started in 1727 and it could be reconstructed thanks to several pieces of their diary. The Clary-Aldringens belonged to the wealthy Czech noble families whose ancestors had come to Bohemia as successful soldiers during the Thirty Years' War. They created a large dominion mainly in northern Bohemia with the centre in well known spa Teplice. The rise of the family reached its peak in 1767 when Franz Wenzel got a statute of prince (*Fürst*). His and his brother's grand tour led to the western Europe at the end of 1720s. The fragments of their diary show that they travelled with their *hofmeister* and one servant from Prague via Nuremberg, Erlangen, Bamberg and Würzburg to the Netherlands. Their stay had two basic aims. They visited the court of the governor of the Austrian Netherlands in Brussels and then they studied at the famous university in Leiden in the United Provinces. They devoted their time to the course of *Jus publicum* by the well known teacher Johann Jakob Vitriarius. They also made some trips through the Netherlands and they observed the most important towns and ports (Amsterdam, the Hague, Rotterdam, Utrecht, etc.). Finally, the paper comes to the conclusion that this journey reminds much more the old style of grand tours. The Clary-Aldringens studied in Leiden indeed but their course was short (approximately 2 months only) and the fragments of their diary speak rather about the court stays and visits of different monuments. That means that they did not study to obtain the academic degrees. The paper includes also an edition of the fragments of the diary.

translated by Jiří Kubeš